

BİRİNCİ BÖLÜM  
**Türk Tarihçiliğinde  
1908 Devrimi Üzerine  
Birkaç Söz**

Bu kitapta 1908 Devrimi ve bu Devrim'e giden yolun hikâyesi anlatılmaktadır. Modern Türkiye tarihinde 1908 yılı ilk defa olarak meşrutî monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve, dolayısıyla, mutlakiyetçi monarşinin ve mutlakiyetçi monarşiye hizmet eden bir sivil ve askerî bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir. Belleğimizi zorlarsak, Türkiye siyasal tarihinde 1908'den önce böyle bir dönemin olmadığını görürüz.

1876'daki anayasal hareket yalnızca mutlakiyetçi monarşiye çeki-düzen veren bir hareketten başka bir şey değildi; çünkü, amaç buydu ve daha fazlası istenmiyordu. 1876 yılında Padişah tarafından kabul edilen Kanun-u Esasi, Avrupa'nın en tutucu anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştı ve hazırlanışındaki kurumların görüşleri doğrultusunda, siyasal gücü monarşi ile bürokrasi arasında paylaşmaktan ibaretti.<sup>1</sup> Meclis-i Mebusan'ın rolü oldukça kısıtlıydı ve hal-

1 Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları," ss.1-25; ve Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esası ve Türkiye'de Anayasa Geleneği," ss.27-29. Ayrıca

kın istemlerini bir nebze temsil etse bile, anayasal düzenleme içindeki yeri monarşi ve bürokrasiden sonra gelmekteydi. Meclis'in feshi de Padişah'a tanınmış bir hak olduğundan, çalışmaları üzerinde her zaman bir üst makamın ağırlığı ve baskısı bulunmaktaydı. Heyet-i Vükela –yani, Bakanlar Kurulu– Meclis-i Mebusan'a değil, doğrudan doğruya Padişah'a karşı sorumluydu. Zaten, kabine üyeleri atanırken, seçim Meclis-i Mebusan'a değil, Padişah'a bırakılmıştı. İki meclisli bu anayasal düzende, tüm üyeleri Padişah tarafından atanan bir Meclis-i Âyan –yani, Senato– bulunmaktaydı ki, bu meclisin yetkileri seçimle işbaşına gelen Meclis-i Mebusan'dan daha fazlaydı. Kanun-u Esasi'yi yorumlamak da dahil olmak üzere yönetim üzerinde baskı oluşturabilecek bir çok yetki ile donatılmıştı.<sup>2</sup>

Amaçları ve yapısı itibarıyla liberal demokratik olmak bir yana, liberal bile olmaktan çok uzak olan bu anayasal rejim yine de Sultan Abdülhamid ve bürokrasisinin hoşuna gitmemiş olacak ki, Türkiye'nin olağanüstü bir durum içinde –yani, Ruslarla yapılmakta olan savaşla meşgul– olması, kısıtlı yetkilerini aşma çabasında olan Meclis-i Mebusan'ı 'tatil' etmek için yeterli neden olarak görülmüş ve Kanun-u Esasi, 14 Şubat 1878'de, tozunun silkelenerek tekrar yürürlüğe konulmak üzere 24 Temmuz 1908'e kadar güvenlik içinde korunacağı bir rafa kaldırılmıştı. İşte, Türk siyasal hayatında 1908'den önce yaşanmış olan tek deney buydu ve liberal bir devrim olmaktan çok uzaktı.

bkz., Tarık Zafer Tunaya, "Midhat Paşa'nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid," ss.30-31. 1876'daki siyasal durum ve anayasal hareketle ilgili en önemli kaynaklardan biri şudur: Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*.

2 Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları," ss.1-25; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış," ss.17-21; idem, "Birinci Meşrutiyet," *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980* içinde, ss.101-138; ve Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasî ve Türkiye'de Anayasa Geleneği," ss.29-34.

Mutlak padişah ile emrindeki bürokrasi arasındaki çekişme sonucu ortaya çıkmıştı ve 1878'den 1908'e kadar –her ne kadar Kanun-u Esasi rafa kaldırılmış olsa da– aynı kavga devam etmişti. Otuz yıllık süre içinde değişen şey bürokrasinin görece ağırlığının azalarak bunu Sultan Abdülhamid'in emrindeki Yıldız Sarayı yönetimine –Mabeyn'e– kaptırmasıydı.

'Birinci Meşrutiyet' olarak adlandırılacağı ve kısıtlı yetkilerle de olsa halkın seçimiyle oluşan Meclis-i Mebusan, Saray ile bürokrasi arasındaki güç çekişmesinde herşeyini kaybeden taraf olmuştu. Fakat, kamuoyunda, bürokrasi ve Saray karşısında üçüncü bir gücün de olabileceğini, kısa bir süre için de olsa, kanıtlamıştı. 1908 yılına yaklaşıldığında da kamuoyunun hatırladığı ve istediği buydu: Halkın özgür iradesiyle oy vereceği bir seçim sonucu oluşacak bir meclisin, milletin mukadderatına hakim olması.

1908 yılına yaklaşıldığında artık halkın istediği, yetkileri kısıtlı ve denetim altında tutulan bir meclis ve Padişah'a bağımlı bir hükümet değil, tam tersine, her türlü yetkiyle donatılmış ve Padişah'la bürokrasinin üstünde olan bir meclis tarafından yönetilmekte. Bu nedenle, 1908 Temmuzunda başlayan yeni döneme, sanki otuz yıllık 'tatil'den sonra kaldığı yerden tekrar başlanıyormuş gibi, 'İkinci Meşrutiyet' adı konularak Devrim'in küçültülmesi son derece yanlış. Artık Türkiye otuz yıl öncesinin Türkiye'si değildi. 1876'da 'tepeden' yapılan bir reform hareketi, 1908 yılına yaklaşıldığında geniş halk kitlelerinin özlemlerine yanıt vermekten uzaktı. Özellikle, 1905'te kuzey komşu Rusya'da ve 1906'da doğu komşu İran'da meydana gelen sınırlı devrimler ve bu devrimler sonucu oluşan meclislerin Türkiye'deki kamuoyunu oldukça etkilediğini, Devrim'i gerçekleştirmek için çalışanların halka dağıttıkları yeraltı bildirilerinden anılmaktadır. Dolayısıyla, 1908'de istenen, artık bürokrasinin

rolünün garanti altına alındığı bir 1876 Kanun-u Esasisi değil, halkın gerçek anlamda siyasal sürece katılacağı ve hükümetlerin yalnızca doğrudan seçimle işbaşına gelen Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacağı ve bürokrasi ile Saray'ın yetkilerinin sınırlarının çizileceği yeni bir '1876 Kanun-u Esasisi' idi.

1908 Devrimi'ne 'İkinci Meşrutiyet' adını koymak ve tarih kitaplarında, sanki monarşist düzen, tamamiyle yıkılacağı ve ortadan kaldırılacağı 1 Kasım 1922 tarihine kadar kesintisiz devam etmişmiş gibi bir tarih dışı anlatım sürdürmek –her ne kadar siyasal amaçlara hizmet amacıyla bir propaganda malzemesi olarak zamanında kullanılmışsa da– bugün bilimsel değil, ideolojik bir konumu belirlemektedir. Anayasa hukuku açısından, monarşist rejim –yani, *ancien régime*– 1908 yılı Temmuzunda 'tarih' oldu. Yerine kurulan rejim bir meşrutî monarşi idi ve liberal demokratik bir yönetim geleneğini yerleştirme çabasıydı.<sup>3</sup> Monarşistlerin 1909 ve 1912 yıllarındaki karşı-devrim ve askerî darbe çabaları hep bu eski rejimi geri getirme isteğinden kaynaklanmaktaydı ve amaçlarına ancak Türkiye'nin savaşı kaybedip, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düştüğü 1918 yılı sonunda erişebileceklerdi.

Türk tarih yazımındaki en ateşli tartışmalardan biri, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası olarak ayrılabilir iki dönem arasında sürekliliğin mi, yoksa kopukluğun mu olduğudur. Baskın söylemde bu dönemler 'Osmanlı İmparatorluğu' ve 'Türkiye Cumhuriyeti' olarak kesin çizgilerle ayrıl-

3 Bu konuda oldukça derli-toplu bir anlatım için bkz., Bülent Tanör, "İkinci Meşrutiyet," *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980 içinde*, ss.139-183. Ayrıca bkz., Recai G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi*, Cilt 1: *Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*.

maktadır. Bu çalışmada, her ne kadar 1908 yılıyla başlayan dönem ile 1923 yılıyla başlayan dönem arasında doğrudan bir karşılaştırma yapılmısa da, arka planda her zaman varolan anlayış bu iki dönem arasında kopukluğun olduğudur; ancak, baskın tarih söyleminin iddia ettiği anlamda değil.

Baskın tarihçilik anlayışına Kemalist ideoloji egemendir. İster 'bilimsel,' ister 'resmî' olsun, Türk tarih yazımı bu ideolojik çerçeve ile sınırlıdır. Bazı örnekleri ne kadar yaratıcı ve göz kamaştırıcı olsa da, Türk toplumsal, siyasal ve ekonomik tarih araştırmaları Kemalist ideoloji çerçevesinin dışına çıkamamıştır. Tarih araştırmalarının genel çerçevesini –yani, sorunsalını– oluşturması açısından, Kemalist ideoloji sınıksız yerinde durmaktadır. Kısacası, araştırmacının yaklaşımından bağımsız olarak, yapılan hemen hemen tüm çalışmalar Kemalist ideolojinin kalıpları tarafından şekillendirilmektedir. İşin ilginç yanı, bunun yalnızca 'Modernleşme Kuramı' ya da 'Bağımlılık Kuramı' gibi açık-seçik kuramları bilinçli olarak kullananlar tarafından değil, aynı zamanda belirgin ve 'tutarlı' bir kuramsal çerçevesi olmayan kişiler tarafından da aynı heyecanla ve sorgulanmadan kullanılmasıdır. Sonuçta, bazı sorular akademik çalışmaların inceleme alanına bile girmemektedir. Bu çalışmada, şimdiye kadar sorulmamış bazı sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Baskın Türk tarih yazımında vurgu her zaman Atatürk'ün 1923 yılında kurduğu cumhuriyet rejimi ile çizgisi belirlenmiş bir kesin kopukluğun olduğu yönündedir.

Kısaca anlatmak gerekirse, Türk tarihçiliğinin genel kabul görmüş şekline göre, 1923 yılının önemi yalnızca siyasal değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsaldır da. Siyasal anlamda vurgulanan, yeni rejimle beraber kökten bir değişikliğin meydana geldiğidir. Yeni rejimin eskisinden ör-

gütlenme ve yapı açısından temelden farklı olduğu söylenmektedir. Buradaki esas vurgu, monarşinin –saltanatın– kaldırılmış olmasıdır. Ekonomik alanda ise, vurgu, yabancı müdahalenin ortadan kaldırılması ve ‘bağımsız’ gelişmenin gerçekleşmesi yönündedir.

Baskın olan bu Türk tarih söyleminde, 1908 yılı önemli bir dönüm noktası olmaktan çok uzaktır. Hiç de önemsenmeyen bu tarih, bir devrim olarak nitelendirilmez. Ve, doğal olarak, ortaya çıkan olay ‘1908 Devrimi’ olarak anılmaz da, ‘İkinci Meşrutiyet’in İlanı’ olarak adlandırılır. 1908’den sonra siyasal ve ekonomik yapıda –ve toplumsal yapıda– gerçekleşen değişiklikler küçümsenirken, bu dönemde bürokrasinin modernleşmesi –hem askerî, hem de sivil, ama, özellikle, askerî bürokrasinin yenileşmesi– göklere çıkarılır. Alışlagelmiş tarihçilikte 1908 Devrimi, bir bakıma, ‘modernleşme’ ya da ‘batılılaşma’ yolunda yalnızca cılız bir başlangıç olarak görülür.

İddiaya göre, gerçek değişiklik 1923 yılında ‘Kemalist Devrim’ ile geldi. Yanlışlıkla ‘devrim’ olarak nitelenen ‘Cumhuriyet’in İlanı’ ile beraber Türkiye’nin önünde açılan yeni dönemde Kemalist reformların ülkeyi modernleştirdiği ve yepyeni –modern ve batılı– bir Türk devleti ve toplumu yarattığı söylenmektedir; sanki, daha önce batılı bir toplum yaratılmamış ve/veya buna teşebbüs edilmemiş gibi.

Kemalizmin ideolojik damgası o derece belirgindir ki, tarihçiler 1908 değil de, 1923 yılını çağdaş Türkiye’nin siyasal ve ekonomik tarihine başlangıç olarak kabul ederler. Eğer geçmişle bir karşılaştırma yapılırsa –ki bu pek alışılmış değildir– bu yalnızca 1908-öncesi Ondokuzuncu Yüzyıl monarşist/mutlakiyetçi düzenle 1923-sonrası Kemalist cumhuriyet düzeni arasında yapılmaktadır. Çoğunlukla, 1908 ile 1923 yılları arasındaki dönem inceleme kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bir bakıma, çağdaş Türkiye’nin ta-

rihi 1923 yılı ile birlikte başlatılmaktadır. Basmakalıp tarihçilikte, yaşanmamış sayılan Yirminci Yüzyıl'ın ilk onyılları tamamiyle ihmâl edilmiştir.

Yirminci Yüzyıl'ın ilk yirmi yılını görmezden gelen yerleşik tarih anlayışı, çağdaş Türkiye'nin 1920'li yıllardan başlayarak oluşturulduğu efsanesini bugüne kadar tekrarlaya gelmiştir. İdeolojik koşullanmanın yanısıra, cehaletin de verdiği katkıyla yüzyıllarca süregiden mutlakiyetçi Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun nihaî olarak Birinci Dünya Savaşı ertesinde geldiği sanılmaktadır. Böylece de, Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından, İtilâf Devletleri ve onların müttefiki Yunanistan tarafından işgal edilmesi nedeniyle ortaya çıkan özel şartlar sonucu, 1918'de değil de 1922 yılı sonunda bitmesi, Türkiye tarihinin dönemleştirilmesinde işlevsel bir dönüm noktası olmaktadır.

Türkiye tarihinde 'normal' bir dönüm noktası olan 1923 yılı, böylece hem süreklilik hem de kopukluk tezlerini savunanlarca kolaylıkla kabul gören bir tarih olmaktadır. Süreklilik tezini savunanlar, savaş öncesi ve sonrası dönem arasında modernleşme eğilimi olduğu iddia edilen bürokrasi gibi bazı önemli kurumların 1840'lardaki Tanzimat döneminden beri sürekliliğini koruduğunu iddia etmektedir. Kopukluk tezini savunanlar ise savaş-öncesi varolan Ondokuzuncu Yüzyıl geleneksel ve monarşist yapısıyla 1923'ten sonra kurulan modern ve cumhuriyetçi yapı arasındaki gözlemlendiği iddia edilen 'kökten' farklılıkları gözler önüne sermektedir.

Her ne kadar çelişkili gibi gözükse de, 1923 yılını 'eski' ile 'yeni' arasındaki temel ayrışma noktası olarak kabul etmek, yalnızca kopukluk tezini savunanlarca değil, aynı zamanda süreklilik tezini savunanlarca da vurgulanan bir konudur. Burada Kemalist ideolojinin Türk tarihçiliği üzerindeki baskın etkisini görmekteyiz. Türk tarihinin yerleşik

yorumlarına katılmayan ve bunları 'eleştiren' araştırmacıların bile Kemalist ideolojinin kalıplarından kurtulamadıklarını ve bu kalıpların dışına çıkamadıklarını gözlemlemekteyiz.<sup>4</sup>

Kemalist ideolojinin 1923 öncesi Türkiye'yi tasviri oldukça olumsuzdur. Bu ideolojide, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'de 'çürümüş' ve 'aşâğılık' bir monarşist yönetimin olduğu ve toplumdaki tüm kötülüklerden bu yönetimin sorumlu tutulması gerektiği görüşü egemendir. Kemalist ideolojiye göre, bu monarşist hükümet, en büyük hatasını Türkiye'yi savaşa sokmakla yapmıştır. Burada, eleştiri, aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın, yalnızca 1918 sonrasında İtilâf Devletleri ile işbirliği yapan Padişah'a değil, aynı zamanda 1918 yılına kadar işbaşında kalan İttihad ve Terakki Cemiyeti destekli liberal ve sivil hükümete de yöneltilmektedir.<sup>5</sup> Doğrudan ya da dolaylı olarak, sivil hükümetler ve liberalizm ilkeleri Türkiye'nin Savaş'ta başına gelen belâların tek sorumlusuymuş gibi gösterilmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve bunu takip eden 'bağımsızlık mücadelesi' öyle bir dille anlatılmaktadır ki, düşmanlarla işbirliği ve ihanet içinde olanların kol gezdiği bir ortamda, yalnızca askerî bürokrasi, tek başına toplumun

4 Burada örnek olarak şu açıkça eleştirel çalışmalar sayılabilir: Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*; Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*; ve Berch Berberoglu, *Turkey in Crisis: From State Capitalism to Neo-Colonialism*.

5 1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Atatürk'e suikast iddiasıyla yargılanan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hayattaki üyeleri aslında 1918 yılı öncesi, iktidarda oldukları zaman, uyguladıkları politikalar nedeniyle suçlanmaktaydılar. Suçlamalar, uyguladıkları liberal siyasal ve ekonomik politikalar ile Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'na sokmaları üzerinde odaklanmıştı (Bkz., Erik J. Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926*).



namusunu koruyan ve gerçekten vatansever olan biricik kurummuş gibi tanılmaktadır. Kökenlerine sadık kalan Kemalist ideoloji, böylelikle, bürokrasiden –özellikle de, askerî bürokrasiden– bahsederken son derece saygılı bir tutum takınmakta, ülkeyi hem iç düşmanlara, hem de siyasal ve ekonomik açıdan dışa bağımlı bir şekilde tutan yabancı düşmanlara karşı savunmada beceriksizce davranan ve Türk devletinin haklarını savunmaktan aciz olan monarşist rejimi yermekte ve Türkiye'yi bu içler acısı durumdan bürokrasinin kurtardığını iddia etmektedir. Böylesi bir anlatımda, bürokrasi, Türkiye'nin haklarını ve çıkarlarını en iyi savunan grup olarak ön plana çıkarılmaktadır. 'Devlet' bir varlık olarak ele alınarak, bu varlığın en iyi Atatürk ve partisi Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından korunduğu vurgulanmaktadır.

Kemalist ideolojinin bilinçli bir şekilde geliştirildiği ve yaygınlaştırıldığı 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara kadar, tarih yazımı hep bu ideolojinin hizmetinde olmuştur. Yakın tarihin önemli dönüm noktalarının belirlenerek vurgulanması gereken konuların sıralanması ise 1927 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ankara'da toplanan parti kongresinde okuduğu nutukla kesin şeklini almıştı.<sup>6</sup> Kemalistlerin, 1950 yılındaki genel seçimleri kaybederek iktidardan düşmesine rağmen, bu 'resmî' ideoloji ve onun çeşitlemeleri bugün yalnızca siyasal çevrelerde değil, aynı zamanda akademik çevrelerde de geçer akçe olma niteliğini –günden güne zayıflayarak da olsa– sürdürmektedir.

6 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 3 Cilt ve sonraki yıllarda çıkan 'öztürkçeleştirilmiş' baskılarla, kısaltılmış ve özetlenmiş 'halk' baskıları (Örneğin bkz., Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, 3 Cilt, Yirmiüçüncü Bası [Basıma hazırlayan Hıfzı Velidet Velidedeoglu]).

Düşünülecek olursa, Kemalist ideolojinin akademik çevrelerde yeniden hayat bulmasının en verimli yolu, Modernleşme Kuramı ve onun Türkiye'ye özgü yorumlarından geçmiştir. 1960'lı yıllardan başlayarak, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik gelişmesi üzerine yapılan akademik tartışmalarda, Modernleşme Kuramı'nın Türk tarihini yorumlaması baskın rol oynadı.

Bilim adamları, Türkiye dışında, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, Türkiye'yi tartışırken, Modernleşme Kuramı'nın ana hatları sıkı sıkıya belirlenmiş sınırları çerçevesi dışına çıkmadılar. Türkiye tarihini Modernleşme Kuramı çerçevesinde yorumlayan yabancı akademisyenlerin başında –alfabetik sırayla sayacak olursak– Frederick T. Bent, Richard L. Chambers, Roderic H. Davison, S. N. Eisenstadt, Lloyd A. Fallers, Frederick W. Frey, William Hale, Zvi Yehuda Herslag, Jacob M. Landau, Bernard Lewis, Dankwart A. Rustow, Stanford J. Shaw, Peter F. Sugar, Joseph S. Szyliowicz, Frank Tachau ve Walter F. Weiker gelmektedir.<sup>7</sup> Her

7 Frederick T. Bent, "The Turkish Bureaucracy as an Agent of Change," ss.47-64; Richard L. Chambers, "The Civil Bureaucracy: Turkey," ss.301-327; Roderic H. Davison, "Environmental and Foreign Contributions: Turkey," ss.91-116; S. N. Eisenstadt, "The Kemalist Revolution in Comparative Perspective," ss.127-142; Lloyd A. Fallers, "Turkey: Nation-State out of Polyglot Empire," ss.71-115; Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*; William Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey*; idem, "The Traditional and the Modern in the Economy of Kemalist Turkey: The Experience of the 1920s," ss.153-170; Zvi Yehuda Herslag, "Turkey: Achievements and Failures in the Policy of Economic Development during the Inter-War Period, 1919-1939," ss.323-350; idem, *Turkey: An Economy in Transition*; idem, *Turkey: The Challenge of Growth*; idem, "Atatürk's Etatism," ss.171-180; Jacob M. Landau (Der.), *Atatürk and the Modernization of Turkey*; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*; Dankwart A. Rustow, "Atatürk as State Founder," ss.517-573; "The Army and the Founding of the Turkish Republic," ss.513-552; idem, "The Development of Parties in Turkey," ss.107-133; idem, "The Military: Turkey," ss.352-388; idem, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective," ss.93-120; idem, "Turkey: The Modernity of Tradition," ss.171-198; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 Cilt; Peter F. Sugar, "Economic and Political Modernization: Turkey," ss.146-175; Joseph S. Szyliowicz, "Elites and Mo-

ne kadar ilgi alanları her zaman örtüşmese de, tüm bu araştırmacıların ortak özelliği Türkiye'nin geleneksellikten modernliğe geçiş yaparken toplumda ciddi bir sarsıntıya neden olmadan bunu başarmış olduğunu vurgulamalarıdır. Kısaca, tüm bu araştırmacılar modernliğe geçerken Türkiye'nin bir *devrim* sonucu değil de bir *evrim* sonucu Yirminci Yüzyıl ortasındaki noktaya gelmiş olduğunu iddia etmektedirler. Doğal olarak bu vurgu *hepsi* de tutucu –ve örneğin Shaw gibi, monarşist düzen hayranı aşırı tutucu– olan bu yabancıların kuramsal tercihlerinin 'bilimsel' bir dışavurumundan başka birşey değildir. Bu tutucu akademisyenlerin yorumları, kendilerinden tutuculukta hiç de geri kalmayan Türk akademisyenler tarafından 1970'li yıllarda kabul görmüş ve aynı doğrultudaki yorumlar, yabancı meslektaşlarını imrendirecek ölçüde Türk ve yabancı akademik çevrelerde dolaşım olanağı bulmuştur. Bu örneklerin en başarılı çeşitlemeleri Nermin Abadan-Unat, Metin Heper, Kemal H. Karpat, Ali Kazancıgil, Suna Kili, Emre Kongar, Osman Okyar, Ersin Onulduran, Ergun Özbudun ve İlkay Sunar gibi akademisyenler tarafından yerli ve yabancı pazara tanıtılmış ve 1970'li yıllarda Modernleşme Kuramı ve bu kuramın yorumları Türkiye'de Kemalist ideolojiyle Modernleşme Kuramı'nı birleştiren çalışmalar olarak baskın görüş açısının 'bilimsel' kalite damgasıyla perçinlenmesini sağlamıştır.<sup>8</sup>

dernization in Turkey," ss.23-66; Frank Tachau, "The Political Culture of Kemalist Turkey," ss.57-76; Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath*; ve *idem*, *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the Present Day*.

- 8 Nermin Abadan-Unat, "Patterns of Political Modernization and Turkish Democracy," ss.1-26; Metin Heper, "Center and Periphery in the Ottoman Empire with Special Reference to the Nineteenth Century," ss.81-105; *idem*, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*; *idem*, "Osmanlı-Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Kamu Yönetimi Kuramı Açısından Bazı Gözlemler," ss.29-40; *idem*, "Political Modernization as Reflected

Görünen odur ki, Modernleşme Kuramı'nın Kemalist ideolojiyle tamı tamına örtüşen bir özelliği vardır. Bu özellik, toplu olarak 'modernleştirici seçkinler' olarak tanımlanan karizmatik liderlik ve bürokrasinin geleneksel bir toplumu dönüştürerek geliştirmesinde oynadığı önemli roldür. Az gelişmiş bir toplumsal oluşum bağlamında, Türkiye, bu konuda başarılı bir ülke olduğu için, tebrik edilmeye değer bir örnek olarak dünyaya tanıtılmaktadır. Burada son derece önemli olan nokta, başarının ölçütünün, Türkiye'nin bu dönüşümü, Atatürk'ün karizmatik önderliğinde ve emrindeki seçkin bürokrasi ile parti aygıtının denetiminde, bir devrim geçirmeden -yani toplumdaki güç ve mülkiyet ilişki-

in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and a 'Historical Bureaucratic Empire' Tradition," ss.507-521; *idem*, "The Mode of Legitimizing a Modernizing State: The Case of Turkey"; *idem*, "Transformation of Charisma into a Political Paradigm: Atatürkism in Turkey," ss.65-82; Kemal H. Karpat, "Structural Change, Historical Stages of Modernization, and the Role of Social Groups in Turkish Politics," ss.11-92; *idem*, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908," ss 243-281; Ali Kazancığil, "Paradigms of the Modern State Formation in the Periphery"; Ali Kazancığil ve Ergun Özbudun (Der.), *Atatürk: Founder of a Modern State*; Suna Kili, *Atatürk Devrimi*; *idem*, *Kemalizm*; *idem*, "The Impact of State Power Changes on the Structure of Political Education in Turkey"; *idem*, *Turkey: A Case Study of Political Development*; Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*; *idem*, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*; *idem*, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*; *idem*, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*; Osman Okyar, "The Concept of Etatism," ss.98-111; *idem*, "The Role of the State in the Economic Life of the Nineteenth-Century Ottoman Empire," ss.143-164; Ersin Onulduran, *Political Development and Political Parties in Turkey*; Ergun Özbudun, "Established Revolution versus Unfinished Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey," ss.380-405; *idem*, "The Nature of the Kemalist Political Regime," ve İlkey Sunar, *State and Society in the Politics of Turkey's Development*. İlkey Sunar'ın çalışması özellikle şu açıdan son derece ilginçtir. Modernleşme Kuramı'nın yetersizliklerini ve ideolojik çarpıklıklarını bile bile kendini bu kuramsal çerçevenin dışına çıkarmamış ve sonuçta, eleştirmeye çalıştığı bakış açısından hiç de farklı olmayan bir 'Türkiye gelişme tarihi' yazmıştır. İlkey Sunar'ın "pozitivist teorinin yetersizliklerinden yola çıkılarak sonra sembolik yaklaşımın geçerliliğini kabul etmek zorunda" kaldığını *Düşün ve Toplum* adlı kitabının önsözünden anlıyoruz.

lerinde bir el değiştirme olayı yaşanmadan– gerçekleştirmiş olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayan askerı bürokrasinin 'reformcu' gündemini ön plana çıkaran Modernleşme Kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalar, 1970'li yıllarda Türk siyasal ve ekonomik tarihini inceleyen eserlerde egemen olan bir özelliktir. Bu konuda, özellikle Suna Kili'nin *Atatürk Devrimi, Kemalizm ve Turkey: A Case Study of Political Development* kitapları –ve Emre Kongar'ın *Atatürk ve Devrim Kuramları, Atatürk zerine, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* adlı çalışmaları– kahplarını *mot  mot* tutucu Amerikan siyaset bilimcilerinin bağımsızlıklarını İkinci Dünya Savaşı sonu kazanan Afrika lkeleri için geliştirdikleri modeller örnek alınarak yazılmış ve özgünlüğü olmayan birer uyarlamadan öteye geçememektedir. Yabancıların, 'Türk Devrimi' olarak niteledikleri Atatürk dönemini inceleyen çalışmaları da Kili'ninkinden –ya da Kongar'inkinden– içerik açısından pek farklı ve doyurucu değildir.<sup>9</sup>

Burada Modernleşme Kuramı'nın sınırlılığı, ideolojik tercihleri, ya da yetersizlikleri üzerine bir tartışma yapmanın gereği yok. Bu tartışma özellikle 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki akademisyenler tarafından başarıyla yapıldı ve Modernleşme Kuramı, hakettiği yer olan k-

<sup>9</sup> S. N. Eisenstadt, "The Kemalist Revolution in Comparative Perspective," ss.127-142; Lloyd A. Falter, "Turkey: Nation-State out of Polyglot Empire," ss.71-115; Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*; Dankwart A. Rustow, "Atatürk as State Founder," ss.517-573; *idem*, "Politics and Development Policy," ss.5-31; *idem*, "The Army and the Founding of the Turkish Republic," ss.513-552; *idem*, "The Development of Parties in Turkey," ss.107-133; *idem*, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective," ss.93-120; *idem*, "Turkey: The Modernity of Tradition," ss.171-198; Joseph S. Szyliowicz, "Elites and Modernization in Turkey," ss.23-66; Frank Tachau, "The Political Culture of Kemalist Turkey," ss.57-76.

tüphanelerin tozlu raflarına terk edildi.<sup>10</sup> Burada vurgulamak istediğim nokta, Modernleşme Kuramı'nın –belki de Aydınlanma Çağı'ndan beri sosyal bilimlerde egemen olan– sürekli ve kesintisiz 'ilerleme' ve 'gelişme' çizgisini hiçbir şüphe kırıntısı taşımadan tartışmasız kabul etmesi. Bu kuram çerçevesinde, ülkeler, yalnızca iki kutuplu bir geleneksellik-modernlik ekseninde sıraya dizilmekle kalmıyor, aynı zamanda, hepsinin zaman içinde bu eksen üzerinde bir üst noktaya geleceği –dolayısıyla, her ülkenin aynı yollardan geçerek az gelişmişlikten gelişmişliğe doğru yol alacağı– gibi son derece tartışmaya açık bir tek-boyutlu gelişme modeli, dünya tarihini 'açıklamakta' kullanılıyor. Bu model aslında her yönüyle kuramsal tepkiler çeken ve son derece heyecanlı tartışmalara neden olan bir ideolojik konumu özetliyor. Bu modeldeki en önemli vurgu, başarılı modernleşmenin ancak ufak adımlarla ve yavaş-yavaş gerçekleşeceği inancı. En iyi olasılıkla 'kesinti,' en kötü olasılıkla da 'devrim,' bu modernleşme sürecinde yaşanılması arzulanan tatsız olaylardan sayılmaktadır; ve bu süreçteki başarısızlığı simgelerler. Özet olarak, başarılı modernleşme süreci devrim yaşanmadan olanıdır. Başarılı modernleşme –ya da, batılılaşma– geleneksel bir toplumun yumuşak bir şekilde dönüşümünü varsaydığı için, çağdaş Türkiye'nin tarihi, bu şiddetten uzak ve kesintisiz gelişme sürecine kuramsal kaygılarla üydürülme çabası içinde, gerçeklerden

10 Kuramsal eleştirilere örnek olarak şu çalışmalara bkz., Joyce Appleby, "Modernization Theory and the Formation of Modern Social Theories in England and America," ss.259-285; Ivar Oxaal, Tony Barnett, David Booth ve diğerleri, *Beyond the Sociology of Development: Economy and Society in Latin America and Africa*; Alejandro Portes, "Modernity and Development: A Critique," ss.247-279; Robert I. Rhodes, "The Disguised Conservatism of Evolutionary Development Theory," *Science and Society*, 32 (1968), ss.383-412; John G. Taylor, *From Modernization to Modes of Production*; ve Dean C. Tipps, "Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective," ss.199-226.

saptırılmaktadır. Bu nedenle, basmakalıp Modernleşme Kuramı, Türkiye'yi, şiddet ve devrim yaşamadan batılılaşmasını gerçekleştirmiş örnek az gelişmiş bir kaç ülkeden biri –belki de biricigi– olarak kamuoyuna tanıtmayı tercih etmektedir.

Modernleşme Kuramı'nın en büyük eksigi –ya da, hatası– evrimci olmayan değişimlere ve toplumsal hayattaki kesintilere karşı kuramsal yaklaşımdan kaynaklanan akademik körlüktür.<sup>11</sup> Ayrıca, değişimin otomatik olarak her zaman daha fazla ya da daha yüksek düzeylerde 'modernleşme' getirmeyeceği, Modernleşme Kuramı'nın sadık takipçileri tarafından nedense pek görülmeğe istenmez. Mantıksal olarak, bu tip bir 'bilimsel' çözümleme Türkiye tarihinin yorumlanmasında ister istemez süreklilik tezinin kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu tip çözümlere en belirgin örneği, 'Princeton Projesi' olarak adlandırılan çalışmalar bütünü oluşturmaktadır.<sup>12</sup> Görünürde daha tarihsel bir çaba ise Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* adlı yapıtında göze çarpmaktadır. Türkiye'yi dünya kamu-

11 Modernleşme Kuramı çerçevesinde, çalışmasının tümünde 'devrimci değişim' olgusunu inceleyip de devrimden bahsetmeyen şu ilginç kitaba bkz., Chalmers Johnson, *Revolutionary Change*.

12 Bu çalışmalar Princeton University Press tarafından 1960'lı yıllarda bir serinin ayrı ayrı kitapları olarak yayınlanmıştır: John J. Johnson (Der.), *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*; Joseph LaPalombara (Der.), *Bureaucracy and Political Development*; Joseph LaPalombara ve Myron Weiner (Der.), *Political Parties and Political Development*; ve Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow (Der.), *Political Modernization in Japan and Turkey*. Princeton Projesi'nin, yine hemen hemen aynı yıllara tesadüf eden ve Latin Amerika ülkelerini komünizme karşı koruyarak, bu ülkelerin devrimci değil de evrimci bir şekilde gelişmelerinin garanti altına alınmasını sağlamak amacıyla önerilerin geliştirildiği ve gerekli önlemlerin alındığı 'Camelot Projesi'nden ne derece bağımsız olduğu bugüne kadar su yüzüne çıkmamıştır. 'Camelot Projesi'nin ortaya çıkışı ve bunun Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bilinçli akademisyenler tarafından ateşli bir eleştirisi için bkz., Irving Louis Horowitz (Der.), *The Rise and Fall of Project Camelot*.

oyunda, özellikle Ermeni ithamlarına karşı hayatı ve meslek şerefi pahasına savunan Lewis, bu eserinde Birinci Dünya Savaşı öncesi ile sonrasında Türkiye’de bir kesinti değil, tam tersine bir süreklilik olduğu savını vurgulamaktadır. Bu konum, kuramsal bir iç tutarlılığın sonucudur.

Modernleşme Kuramı’nın bazı çeşitleri –özellikle de Türk akademisyenler tarafından geliştirilenleri– tüm modernleşme çabalarından yalnızca Atatürk ve yakın çevresinin sorumlu olduğunu iddia etme eğilimi içindedir. Atatürk’ün siyasal öngörüşü ve kişisel iradesi tarihsel çözümlemede ön plana çıkarılarak, bu, neredeyse kişiye tapınma derecesine vardiirilmektedir. Karizmatik bir önder olarak tanıtılan Atatürk, bir ‘kült sembolü’ mertebesine yükseltilmektedir. Böyle bir kahramana ‘tapınma’ psikolojisi, sonuçta, Türkiye’nin bugünkü varlığının tümüyle Ata’ya bağlı olduğu savını ister istemez gündeme getirmektedir.<sup>13</sup> Akademik çalışmalarda görülmesi ender olan bu tip aşırılıklar, ya açıkça ideolojik bir amaçla yazılmış olan ‘Türk Devrim Tarihi’ kitaplarında; ya da bu dönemi Modernleşme Kuramı çerçevesinde inceleyen yarı-bilimsel çözümlenmelerde görülmektedir.<sup>14</sup>

Tarihin akışını değiştiren bir kahramanı ön plana çıkar-

13 Bu tip çalışmalara örnek olarak öncelikle Suna Kili ve Emre Kongar’ın kitapları sayılabilir (Suna Kili, *Atatürk Devrimi ve Kemalizm*; ve Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları, Atatürk Üzerine ve Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*). Metin Heper, Dankwart A. Rustow ve Walter F. Weiker da bu kapsamda çalışmalar yapmışlardır (Metin Heper, “Transformation of Charisma into a Political Paradigm: Atatürkism in Turkey,” ss.65-82; Dankwart A. Rustow, “Atatürk as State Founder,” ss.517-573; ve Walter F. Weiker, *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the Present Day*).

14 ‘Devrim Tarihi’—ya da 1980’den sonra ismi daha yaygın olarak, ‘İnkılap Tarihi’—ders kitapları başı başına inceleme konusu olabilecek zenginlikte ideolojik malzeme ile doludur. Şu anda üniversitelerde okutulmakta olan bu kitaplardan en göze çarpanları—yazarlarının soyadı sırasına göre—şunlardır: Bediâ Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*; İlhan Akın, *Türk Devrim Tarihi*; Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılap Tarihi, 1919-1938*; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*;



ma çabaları, kaçınılmaz olarak araştırmacıları kopukluk tezine yakınlaştırmaktadır. Bu araştırmacılara göre, modern Türk tarihi 1923 yılında başladığı için, 1908 Devrimi Türkiye'nin modernleşmesi ve batılılaşması yolunda atılmış ufak bir adımdan öte bir anlam taşımamaktadır. Herşey, Atatürk'ün 1923'te Cumhuriyet'i ilân etmesiyle başlamıştır. Atatürk'ün kişisel çabalarıyla kurulan yeni devletin 'Osmanlı Mirası'nı reddettiği ve dolayısıyla geçmişle aramızda kesin hatlarla çizilmiş bir kopukluk olduğu iddia edilmektedir. Böylece, Modernleşme Kuramı'nın Kemalist ideolojiyle bütünleşmiş çeşidi toplumsal sistemde Birinci Dünya Savaşı sonucu tam bir çöküntünün olduğunu kanıtlama çabası içine girmektedir. Burada, savaşın 1918'de İttihadçı hükümet tarafından kaybedilmiş ve ülkenin İtilâf Kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olması, Türkiye'nin bağımsızlığının

Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*; Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1953*; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*; Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi*; Refik Türan, Mustafa Safran, Muhammed Şahin ve E. Semih Yalçın, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*; ve Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2 Cilt. 'Türk Devrim Tarihi' kitaplarının bizzat Yükseköğretim Kurulu'nun ismarlamasıyla yazılıp YÖK'ce basılan çeşitleri de piyasada bulunmaktadır: Yahya Akyüz, Utkan Kocatürk, Gülnihal Bozkurt, İhsan Güneş, Ergün Aybars, Nami Çağan, Mustafa Ergun ve Cahit Bilim, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, I/1: *Türk İnkılabının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı*; Ömer Kürkcüoğlu, Nami Çağan, Gülnihal Bozkurt, Mustafa Ergun, İhsan Güneş, Nevin Genç ve Ersoy Taşdemirci, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, I/2: *Atatürk İnkılapları*; ve Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken ve İ. Ağah Çubukçu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: Atatürkçülük*. Bu kitap listesine bir de adı doğrudan 'Türk Devrim [İnkılap] Tarihi' olmayıp da içerik açısından diğerlerinden farkı olmayan şu kitaplar eklenebilir: Ergün Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*; Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*; Reşat Kaynar ve Necdet Sakaoğlu, *Ulusal Egemenliğin 75. Yılında Atatürk Düşüncesi ve Gençlerin Soruları*; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*; ve Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ahmet Taner Kışlalı'nın şu anda sekizinci basımını yapmış olan Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği gibi bu bol ve kolay kazançlı pazarda kendine yer edinmeye çalışan daha birçok kitabın olduğunu ayrıca belirtmeye tabii gerek yok.

tümüyle ortadan kaldırıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece, olay bütünüyle saptırılarak, Modernleşme Kuramı'nda çok tutulan bir konu olan 'devlet yaratma' bahsine geçilmektedir. Modernleşme Kuramı'nın eski sömürgeler için geliştirmiş olduğu 'devlet yaratma' modeli tüm hamlığıyla Türkiye'nin durumuna uydurulmaya çalışılmaktadır. İster Stanford J. Shaw gibi eski monarşist günleri özlemle anan bir aşırı tutucu, ister Suna Kili gibi ateşli bir Kemalist, isterse de Emre Kongar gibi kendi tanımıyla bir 'ilerici' olsun, olaya Modernleşme Kuramı çerçevesinde bakan tüm kopukluk tezi taraftarlarının buluştuğu ortak nokta, 1923'te uzun yüzyıllardır süregiden bir devlet yapısının tamamıyla çöktüğü, bağımsızlığın kaybedildiği ve ancak yüce bir dehanın önderliğinde 'milletin makûs talih'i'nin tersine çevrilebildiğidir. Eski Yunan efsaneleri de yardıma çağrılarak, neredeyse şiirsel bir ifadeyle, son nefesini vermekte ya da ölmüş olan bir imparatorluğun külleri arasından yepyeni bir devletin çıkışı savunulmaktadır.

Bu anlatımın aşırı milliyetçi olan çeşidinde ise, Türkiye, Batı'dan bağımsızlığını kazanan ilk az gelişmiş ülke olarak diğer az gelişmiş ülkelere örnek teşkil eden bir devlet konumuna yükseltilmekte ve bu, az gelişmiş ülkelerde çok sık rastlanan bastırılmış aşağılık duygusunun dışavurumuyla, bir *övünç* vesilesi sayılmaktadır. Normal olarak eski sömürgelerdeki durumu 'açıklamak' için geliştirilen 'siyasal gelişme aşamaları' kategorileri, örneğin Suna Kili tarafından, modern Türkiye'nin Atatürk önderliğindeki seçkinler grubu tarafından kurulması yorumunda hiç bir akademik kaygı duyulmadan aynen kullanılmıştır.<sup>15</sup> Kongar da *Atatürk ve Türk Devrimi* kitabıyla Türkiye'de değişme konusuna değindiği diğer kitaplarında, hep Modernleşme Kuramı'nın

15 Suna Kili, *Kemalism*.

vazgeçilmez unsuru olan seçkinci bakış açısıyla, Türk toplumunda 1923 yılıyla birlikte başladığı iddia edilen dönüşümün hikâyesini anlatmaktadır. Konuların çarpıtılarak sunulması sonucu yapılan bu yorumlayıcı tarih çözümlemesi, geleneksel toplumdaki modern topluma kökten bir müdahaleyle –doğal olarak, seçkinci ve ‘tepeden inme’ yöntemlerle– geçildiği varsayımı üzerine kürgulanmaktadır.

Modernleşme Kuramı’nın kopukluk tezi taraftarları, siyasal ve toplumsal yapıda 1908 ile 1918 yılları arasındaki Türkiye’yle 1923 sonrası Türkiye arasında ciddi bir karşılaştırma yaptıklarında arada kökten farklılıklar göremeyeceklerini bildikleri ya da sezdikleri için, tüm çabalarını ‘Kemalist Devrimler’ üzerinde yoğunlaştırırlar. Kopukluk tezi taraftarları, 1920’li ve 1930’lu yıllarda siyasal ve toplumsal yapıyı etkilemede hiç de önemi olmayan hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınmasını, metrik ölçüm sisteminin kabulünü, Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmasını ve buna benzer düzenlemeler ve kararları birer büyük devrim olarak saymak zorunda kalırlar. Bugün, ideolojik bir tutum dışında, bu gibi düzenlemelerin olsa olsa ancak birer reform olduklarını söylemenin dışında, bunların, toplumu temelden değiştiren birer devrim olduğunu iddia etmek mümkün değildir. 1923 sonrası’nın ‘devrimci’ karakterini göstermek amacıyla bu kanıtları kullanmak, ‘Yeni Türkiye’nin 1923-öncesi Türkiye ile farklılığını göstermek için çekilen sıkıntının boyutlarını gösterme dışında bir anlam taşımaz. Bütün bu boş çaba içerisinde, son derece ilginç bir biçimde üzerinde hiç kafa yorulmayan sorun, ekonomik gelişmenin ne şekilde gerçekleştiğidir.

Modernleşme kuramcılarının aksine, ekonomik sorunlar, Bağımlılık kuramcılarının Türkiye’nin gelişimini anlattıkları zaman ilgilendikleri önemli konulardan biridir. Hatta, de-

nebilir ki, Bağımlılık kuramcılarının dikkatlerini odaklaştırdıkları tek nokta, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi –ya da az gelişmişliği– ve bu az gelişmişliğin nedenleridir.

Bağımlılık kuramcıları arasında da tıpkı Modernleşme kuramcıları arasında olduğu gibi hem süreklilik, hem de kopukluk tezini savunanlar vardır. Hemen söylenmesi gereken, süreklilik/kopukluk konusundaki tartışmanın, yine 1908 Devrimi ile değil de 1923 yılında kurulan cumhuriyetçi rejimle birlikte bir kopukluğun yaşanıp yaşanmadığı üzerinde döndüğüdür. Fakat, ekonomik politikaların ve yapının birincil derecede önem kazandığı Bağımlılık Kuramı çerçevesinde düşünülecek olursa, 1923 yılının seçilmiş olması tamamen gelişigüzel bir tercihtir ve hiçbir kuramsal temele dayanmamaktadır.

Aynı Modernleşme Kuramı'nda olduğu gibi, Bağımlılık Kuramı'nda da sürekliliği savunanlarla kopukluk üzerinde ısrar edenler arasındaki bölünme araştırmacıların milliyetçilik ve Kemalist ideolojiye bağlılık derecesine göre belirlenmektedir. Bu kuram çerçevesinde çalışan araştırmacılar, Kemalist ideolojiden uzaklaştıkları ölçüde tartışmanın süreklilik tarafında kalmaktadır.<sup>16</sup> Dahası, süreklilik tezi, Bağımlılık Kuramı'nın temel yaklaşımı açısından da daha tutarlıdır; dolayısıyla, Türkiye'nin ekonomik –ve siyasal– gelişiminde sürekliliği savunanların kopukluk tezini savunmaya çalışanlardan daha tutarlı olduğunu söylemek mümkündür.

Bağımlılık Kuramı'nın 'milliyetçi' kanadını oluşturan ve dolayısıyla Kemalist ideolojinin bakış açısından yazılan Türkiye tarihini sorgulamaksızın kabul edenler, kopukluk tezini savunmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, kopukluk

<sup>16</sup> Bu konuda en iyi örnek için bkz., Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development* [Türkçesi, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*].

tezini savunanlar, Ondokuzuncu Yüzyıl sonunda Türkiye'nin koloni statüsüne düşmüş bağımlı bir devlet haline geldiğini iddia etmektedirler. Bu tezi savunanlara göre, ekonominin gidişatı ile ilgili temel kararların ülke dışında alındığı ve bu karara ülkedeki siyasal yapıyı oluşturan grupların –ne kadar buna karşı koymaya çalışsalar da– itiraz edemedikleri söylenebilir. Dahası, bu durumun Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiği ve bu durumdan ancak 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasıyla kurtulunduğu anlatılır.<sup>17</sup> Bu 'açıklama'nın aşırı milliyetçi anlatımlarında, 1918 ile 1922 arasındaki direniş hareketinin emperyalist güçlere karşı verilmiş bir *bağımsızlık savaşı* olduğu iddia edilerek, İtilâf Kuvvetleri'nden aldıkları destekle Türkiye'yi işgal eden Yunan güçlerinin ülkeden atılması ve ardından Cumhuriyet'in kurulması kopukluk tezini destekleyen olaylar olarak anlatılır. İnançlı bir anlatımla, Türkiye'nin ekonomik politikasını kendi istediği gibi düzenlemesinin ancak emperyalist düşmanın Atatürk tarafından denize döküldükten sonra gerçekleşebildiği savunulur. Böylece, Bağımlılık Kuramı'nın kopukluk tezi kanadında yer alanlar, Birinci Dünya Savaşı öncesi ile sonrası arasında Türkiye'nin ekonomik politika tercihlerinde çok önemli farklılıklar gözlediklerini –ortaya kanıt koymaya gereksinim duymadan– iddia ederler: Bu yaklaşımın, örneğin İsmail Cem [İpekçi] ve Doğan Avcıoğlu gibi aşırı milliyetçi temsilcileri, Ata-

17 Perry Anderson, "The End of the Ancien Régime in Comparative Perspective": Doğu Ergil, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi; Stephanos Gerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 3 Cilt; Ahmet İnel, *La Turquie Entre l'Ordre et le Développement: Elements d'Analyse sur le Role de l'Etat dans le Processus de Développement*; Hakkı Keskin, *Die Türkei: Vom Osmanischen Reich zum Nationalstaat: Werdegang einer Unterentwicklung*; ve Kurt Steinhaus, *Soziologie der Türkischen Revolution: zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten Ländern* [Türkçesi, Atatürk Devrimi Sosyolojisi: Sosyo-Ekonomik Yönden Az Gelişmiş Ülkelerde, Burjuva Toplumunun Gelişmesi Sorunu Üzerine bir Arastırma].

türk'ün, askerî ve siyasal dehâsıyla, Türkiye'yi yok olmaksızın tek başına kurtaran yeri doldurulmaz bir önder olduğunu tekrarlarlar.<sup>18</sup>

Bu yaklaşımla yapılan çözümleme, bizi çok garip bir şekilde 'Tepeden Devrim' kuramına bağlamaktadır. 'Tepeden Devrim' kuramını kullanarak Türkiye'nin geçirdiği değişimi irdeleyenler arasında Ellen Kay Trimberger ve Sungur Savran'ı sayabiliriz.<sup>19</sup> Bu eğilimdeki araştırmacılar tarafından, 1923 yılında kurulan devletin, Atatürk tarafından gerçekleştirilen bir tepeden devrim sonucu ortaya çıktığı savunulur. Yine buradaki çözümlemede de, kapitalist sınıfın çıkarlarını koruyup geliştirmeyi amaçlayan yepyeni bir devletin –yani, kapitalist devletin– 1908'de değil de, 1923'te Türkiye'ye yerleştirildiği anlatılır.

Tartışmanın bu kısmında, Türkiye'de, tarihin bu önemli dönemecinde, bir burjuva sınıfının olup olmadığı gündeme gelir. 1908 Devrimi için 'tartışılmalı' konu burada da söz konusudur: "Acaba Devrim isteyen bir burjuva sınıfı var mıydı?" ya da, "Burjuvazi vardı da, acaba bu sınıf isminden söz edilemeyecek kadar güçsüz müydü?" ve tabii, en önemli soru: "Acaba bu devrimler –ama, özellikle de 1923'teki– o zamana kadar Türkiye'de varolmayan bir burjuvazi yaratmayı mı amaçlamaktaydı?" Görünen odur ki, 'Tepeden Devrim' tezini savunanlar, bürokratik devlet aygıtının hem kapitalist gelişme için gerekli koşulları, hem de bu gelişmeden faydalanacak bir burjuva sınıfını yoktan yarattığını iddia etmek zorunda kalmışlardır.

18 İsmail Cem [İpekçi], *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*; ve Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*.

19 Ellen Kay Trimberger, "A Theory of Elite Revolutions," ss.191-207; *idem. Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*; ve Sungur Savran, "Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu," ss.172-214.

Kabul etmek gerekir ki, 'Tepeden Devrim' tezinin bir çok kuramsal sorunu vardır. İlk önce, eğer bu tez hakkında konuşulacaksa, 'Tepeden Devrim'in hangi koşullarda gerçekleştiğini bilmemiz gerekiyor. Öncelikli olarak Almanya'nın dönüşümünü açıklamak için geliştirilen bu teze göre, 'Tepeden Devrim,' burjuva sınıfının varolduğu ama yönetimi doğrudan ele alacak güçte olamadığı için siyasal liderliği az veya çok özerk olan bir devlet aygıtına terk ettiği durumun adıdır. Siyasal açıdan güçsüz olan bu sınıf, doğrudan yönetimden vazgeçerken, kapitalist üretim ilişkilerinin uzun vadede çıkarları için geçici bir süre bu duruma katlanmaktadır. Türkiye'nin durumunu tartışırken, hem burjuva sınıfının olmadığını iddia etmek, hem de 'Tepeden Devrim' modelini savunmak bir kavram kargaşasından başka bir şey değildir ve hem kuramsal tutarlılıktan, hem de tarihsel gerçeklikten uzaktır. Üstelik, böylesi tutarsız bir tartışma, 'Tepeden Devrim' tezinin, geliştirildiği Almanya örneğini bile açıklamaktan uzak olduğunun David Blackbourn ve Geoff Eley tarafından inandırıcı bir şekilde çürütüldüğü bir ortamda yapılmaktadır.<sup>20</sup>

Bağımlılık Kuramı'nın hiç olmazsa kendi içinde daha tutarlı bir anlatımı, Türkiye tarihinde süreklilik tezini savunanlar tarafından yapılmaktadır. Bu çözümlenelerde yine de 1908 Devrimi yerine 1923'te Cumhuriyet'in ilanı siyasal yapıdaki dönüşüm açısından öncelikli olarak yer almaktadır. Bu araştırmacılar da, Kemalist ideolojinin ısrarla üzerinde durduğu gibi, monarşist rejimin Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettiğini ve çağdaş anlamda modern –ya da, kapitalist– bir devletin ancak 1923'te ortaya çıktığını savun-

20 David Blackbourn ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*. Bu kitabın Türkiye'deki tammını için bkz., Zafer Yenal ve Deniz Yenal, "Alman Tarihinin Özgünlükleri Üzerine," ss.103-115.

maktadırlar. Bu tezin en önde gelen temsilcileri olarak Çağlar Keyder, Perry Anderson ve diğerleri sayılabilir. Bu akademisyenler siyasal düzlemde bir nebze kopukluk olduğunu kabul etseler de, çözümlenmeleri tamamiyle ekonomik temellere dayandığı için, ekonomi konusunda sürekliliğin gözlemlendiğini iddia etmektedirler.<sup>21</sup> Çağlar Keyder, özellikle *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929* adlı kitabında savaş öncesi Türkiye ile erken Cumhuriyet döneminde ekonomik politikalara bakıldığında, temelde farklılık olmadığını söylemektedir. Bu konum, aslında Gündüz Ökçün'ün çalışmalarında da ortaya çıkan önemli bir saptamadır.<sup>22</sup> Keyder'e göre, hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de genç Türkiye Cumhuriyeti kapitalist dünya ekonomisi karşısında güçsüzdür ve ekonomik açıdan baskın olan Batı güçleri karşısında hiçbir özerklikleri yoktur. Bu durumda, Türkiye'nin baskın dünya sisteminden bağımsız bir ekonomik politika uygulayabilmesi söz konusu değildir. Keyder'e göre, Türkiye'yi ekonomik bağımlılıktan kurtaran olay, 1929 yılında dünya ölçeğinde başlayan ve adına 'Büyük Çöküntü' denilen ekonomik bunalmadır. İddiaya göre, çevrede yer alan diğer üçüncü dünya ülkeleri gibi Türkiye de, ancak 1929'dan sonra, ithal-ikâmecî sanayileşmeyi ön plana çıkaran özerk bir ekonomik gelişme modelini yürürlüğe koyabilmiştir. Böylece, Türkiye'de -ve diğer az gelişmiş ülkelerde- gözlemlenen değişimin tamamen dış koşullara bağlı olduğu iddia edilmektedir.<sup>23</sup>

Bağımlılık Kuramı'nın Türkiye'nin durumunu açıklama-

21 Perry Anderson, "The End of the Ancien Régime in Comparative Perspective"; ve Çağlar Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929* [Türkçesi, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929].

22 Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Sirketlerinde Yabancı Sermaye*.

23 Çağlar Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929*.



ya çalışan bu çeşidinde, itiraf edildiği gibi, toplumsal ve ekonomik yapıda Ondokuzuncu Yüzyıl boyunca sürekli, ama yavaşça gerçekleşen bir modernleşme ya da rasyonelleşme olduğu kabul edilmektedir. Fakat, gözlemlenen odur ki, Avrupalı alacaklıların baskısıyla 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi örneğinde tüm çıplaklığıyla görüldüğü gibi, Türkiye emperyalist kontrolden kurtulamamıştır. Böylece, yalnızca ekonomik duruma bakıldığında bile, 1880'ler ile 1920'ler arasında temelde pek fazla bir değişikliğin olmadığı iddia edilmektedir.<sup>24</sup> Kesinti, ya da geçmişle kopukluk, Çağlar Keyder'e göre Büyük Çöküntü ile olmuştur. Çözümlemesine göre, Türk ekonomisinde ve ardından, siyasal yapısında görülen kökten değişiklik 1923'de değil de 1930'da gerçekleşmiştir. Ekonomik yorumuna koşut olarak, siyasal alanda da vurgu 1923 yılı üzerindedir: 1923'te görüntüde gerçekleşen değişiklik, özde, kuralları değiştirmemiştir. Keyder, Ondokuzuncu Yüzyıl'dan 1930 yılına kadar, siyasette sürekliliğin olduğunu vurgulamaktadır. Bu uzun dönemi bürokrasinin Türkiye'yi modernleştirmeye çalıştığı ve kapitalizmi geliştirmeye çalıştığı dönem olarak betimler.<sup>25</sup>

Hem Modernleşme, hem de Bağımlılık kuramlarının çıkarmazı 'sürekli evrim' olarak tanımlanabilecek bir kesintisiz gelişme çizgisinin varlığı üzerinde ısrarla durmalarıdır. Bu, Modernleşme Kuramı'nda geleneksellikten modernleşmeye doğru tek yol üzerinde yavaş, ama emin adımlarla ilerleme

24 Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*; Sevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*; idem, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Investment and Production* [Türkçesi, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*]; ve Çağlar Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929* [Türkçesi, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929*].

25 Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*.

şeklinde kendini gösterir. 'Siyasal Modernleşme' edebiyatının klasikleşmiş ders kitaplarında ifadesini bulan bu anlatıma göre, ülkeler, siyasi gelişme evrelerinden geçerek, düzenli bir şekilde modernleşme yolunda, tercihan, Amerika'nın ayak izlerini takip ederler.<sup>26</sup>

Çerçevesini Immanuel Wallerstein'in çizdiği Bağımlılık Kuramı'nda ise, bu tek boyutlu model kendini bir gereklilik şeklinde gösterir. Dünya ekonomisinin yapısı öyle şekillenmiştir ki, merkezdeki kapitalist ülkeler, çevredeki kapitalist gelişimi belirlerler. Bu gelişmenin Onaltıncı Yüzyıl'da başladığı iddia edilen kritik döneminde, bazı ülkeler kapitalist gelişmede öne geçmişler ve uluslararası iş bölümünde çevreleştirdikleri ülkeleri sömürdükleri bir dünya ekonomisinin temellerini atmıştır. Bu kurama göre, Yirminci Yüzyıl'da gördüğümüz 'az gelişmiş, ya da az geliştirilmiş, üçüncü dünya ülkeleri böylece meydana çıkmıştır. Bu senaryoda, Türkiye kendini çevre ülkeleri arasında bulmuş ve önceden yazılmış olan rolüne uygun bir şekilde tarih sahnesindeki yerini almıştır. Merkezdeki ülkelerin baskısıyla, kendine özerk bir bağımsız gelişme yolu çizememiş ve dünya kapitalist sisteminin önüne geçilemez çarkları altında ezilmiştir.<sup>27</sup> Bağımlılık Kuramı'nın Türk tarihçiliğindeki başarıları

26 David E. Apter, *Politics of Modernization*; S. N. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*; Lucian W. Pye, *Aspects of Political Development*; ve Myron Weiner (Der.), *Modernization: The Dynamics of Growth*.

27 Doğu Ergil, *From Empire to Dependence: The Evolution of Turkish Underdevelopment*; Doğu Ergil ve Robert I. Rhodes, "Western Capitalism and the Disintegration of the Ottoman Empire: The Impact of the World Capitalist System on Ottoman Society," ss.41-60; Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History," ss.31-55; Hakkı Keskin, *Die Türkei: Vom Osmanischen Reich zum Nationalstaat: Werdegang einer Unterentwicklung*; Çağlar Keyder, *Emperyalizm, Az gelişmişlik ve Türkiye*; Immanuel Wallerstein, "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research," ss. 389-398; ve Immanuel Wallerstein, Hale Deçleli ve Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci," ss.41-54.

örnekleri Berch Berberoglu, Stephanos Gerasimos, İsmail Cem [İpekçi], Doğan Avcıoğlu, Tefvik Çavdar, Özgür Özlem ve Şevket Pamuk'un çalışmalarında görülebilir.<sup>28</sup>

Her iki kuramsal yaklaşım da Türkiye'de varolan ekonomik ve siyasal sisteme içten gelen direnişi tamamiyle yadsımaktadır. Bunun nedenini, Türkiye'yi açıklamakta kullanılan her iki kuramın da içteki çatışmaya kuramsal düzlemde yer vermemiş olmasında arayabiliriz. Modernleşme Kuramı zaten başından beri işlevselcilik ya da yapısal-işlevselcilikten gelen bir şekillenmeyle çatışmayla ilgilenmez. Bu kuramsal yaklaşım, daha baştan, çatışmanın, bir toplumun açıklanmasında yeri olmadığını savunur. 'Genel muvafakat,' ya da uyuşma, kavramı üzerine kurulu bir kuramda, gerçek tarihteki çatışmaların gözardı edilmesi iç tutarlılık açısından gereklidir. Bu durumda, Modernleşme Kuramı'ndan, Türkiye'nin Ondokuzuncu Yüzyıl sonu ve Yirminci Yüzyıl başı siyasal ve ekonomik tarihini incelerken, çatışma boyutunu ön plana çıkarmasını beklemek şöyle dursun, bundan bahis bile edebileceğini beklemek saflık olurdu. Bu kuram çerçevesinde, Türk toplumunda, 1908 Devrimi gibi çatışmanın son derece ciddi boyutlara vardığı bir dönemin anlatılmasından özellikle kaçınılması -her ne kadar tarihsel gerçekliğe uygun düşmese de- normal görülmelidir. Modernleşme Kuramı'nda özellikle çözümleme dışı bırakılan

28 Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın; Berch Berberoglu, "State Capitalism and National Industrialization in Turkey," ss.97-121; idem, *Turkey in Crisis: from State Capitalism to Neo-Colonialism*; idem, "Turkey: The Crisis of the Neo-Colonial System"; Tefvik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*; Stephanos Gerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*; İsmail Cem [İpekçi], *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*; Özgür Özlem, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*; Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*; idem, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Investment and Production* [Türkçesi, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913*; ve aynı kitabın ikinci baskısı: *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme, 1820-1913*].

bir başka konunun da 'sınıf çatışması' olduğunu bilirsek, bu kuramın gereklerine harfiyen bağlı 'tarihsel' çözümlerle, Türk tarihindeki sınıf çatışmalarından bahsedilmesini beklemek haksızlık olur.

Bağımlılık Kuramı'nda bu eksikliğin giderilebildiği düşünülür; özellikle de, bu kuramın çok yoğun bir şekilde Marxist kuramdan etkilendiğini hatırlarsak. Fakat, Bağımlılık Kuramı tüm dikkatini merkezdeki ülkelerle dünya ekonomisinin çevresinde yer alan ülkeler arasındaki çatışmaya odaklanmıştır. Bunu yaparken de, çevre ülkeler içindeki çatışmaları tamamen gözardı etmiştir. Son derece basite indirgenen bir çözümlenmeyle, tüm dikkatler çevre ülkelerinin emperyalist ülkelerin nüfuzuna karşı koyma çabaları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kavgada, az gelişmiş çevre ülkelerinin aynı zamanda, ülke içinde -tarihsel gerçeklik açısından her ne kadar pek bir anlam ifade etmese de- 'comprador bourgeoisie' olarak tanımlanan bir sınıfa karşı da savaş vermeleri gereği üzerinde durulmaktadır. Fakat, kuramsal çözümlenmede toplumsal oluşumun ayrılmaz bir parçası olması gereken 'comprador bourgeoisie', nedense bir toplumsal sınıf olarak, açıklamanın bir parçasını oluşturmamakta ve sanki kökleri tamamiyle dışarıda olan bir grupmuş gibi değerlendirilmektedir. Kısacası, bu grubun, 'emperyalistlerin uşağı' olarak tanımlanması dışında, ülke içindeki sınıf çatışmasında üzerlerine yüklenen bir işlev yoktur. Ülke içindeki sınıf çatışmasına değinilmemesi, az gelişmiş ülkelerin tarihsel gerçekliklerini irdeleyen, doğal olarak eksik ve hatalı anlatımlara yol açmaktadır.<sup>29</sup>

Modernleşme Kuramı'nın olduğu gibi, Bağımlılık Kura-

29 Bağımlılık Kuramı'ndaki 'comprador bourgeoisie' kavramının eleştirisi için bkz., Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto, *Dependency and Development in Latin America*; ve Celso Furtado, "The Concept of External Dependence in the Study of Underdevelopment," ss.118-123.

mi'nin da kapsamlı eleştirileri yapılmıştır.<sup>30</sup> Bu yüzden, burada, tıpkı Modernleşme Kuramı'ndan bahsederken yapıldığı gibi, bu kuram değerlendirilirken de ayrıntılı bir eleştiri yapmaya gerek yok. Bu kuramın ideolojik açıdan ne kadar milliyetçi bir konumu sergilediğini, Bill Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism* adlı çalışmasında kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gösterdi.<sup>31</sup> Tamamiyle dış baskıya odaklanan ve diğer tüm baskıları gözardı eden bir çözümleme, çevredeki toplumsal oluşum içinde meydana gelen her şeyi dışarının baskısına bağlayarak bir bakıma hoşgörür. Bir başka düzlemde, Robert Brenner'in *New Left Review* dergisinde eleştirdiği gibi, Bağımlılık Kuramı 'Neo-Smithian' olarak adlandırılabilir bir 'Marxism' örneği oluşturur. Burada, sınıf savaşı ya da sınıf çatışması, yerini, tamamiyle sınıf çözümlemesini yadsıyan bir mekanik ekonomik rasyonelliğe terkeder.<sup>32</sup> Türk tarihinin çözümlemesine şimdiye kadar yansıdığı kadarıyla, Bağımlılık Kuramı, ekonomik ve siyasal düzlemde, değişik sınıflar, ya da bir sınıfla devlet arasındaki çatışmayı bütünüyle yadsımıştır.<sup>33</sup>

30 Bu konuda örnek olarak şu çalışmalara bakılabilir: Frank Bonilla ve Robert Girling (Der.), *Structures of Dependency*; Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism," ss.25-92; *idem*, "World System Theory and the Transition to Capitalism: Historical and Theoretical Perspectives"; Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*; Fernando Henrique Cardoso, "Imperialism and Dependency in Latin America," ss.7-16; *idem*, "The Consumption of Dependency Theory in the United States," ss.7-24; Martin Carnoy, *The State and Political Theory*; Richard R. Fagen, "Studying Latin American Politics: Some Implications of a Dependencia Approach," ss.3-26; Tullio Halperin-Donghi, "Dependency Theory and Latin American Historiography," ss.115-130; Malori J. Pompermaye ve William C. Smith, "The State in Dependent Societies: Preliminary Notes," ss.102-128; ve Theda Skocpol, "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique," ss.1075-1090.

31 Bill Warren, *Imperialism: Pioneer of Capitalism*.

32 Robert Brenner, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism," ss.25-92.

33 Örneğin bkz., Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*.

1908 Devrimi konusuna dönersek, hem Modernleşme, hem de Bağımlılık Kuramı temsilcilerinin olayı devrim olarak nitelerek istemediklerini görmekteyiz. Belki küçük, ama bağlı oldukları kuramların konumlarını hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde belirlemeleri açısından, önemli örnekler olmaları dolayısıyla 9-11 Nisan 1976'da Kanun-u Esasi'nin Yüzüncü Yılı Sempozyumu sırasında Modernleşme kuramıyla çalışan araştırmacıların şu iddiaları anılmaya değer. Olayı Modernleşme Kuramı çerçevesinde açıklamaya çalışan Emre Kongar, Tarık Zafer Tunaya'nın İkinci Meşrutiyet'in siyasal hayatımızdaki yeri üzerine yaptığı konuşmadan sonra, fikrini şöyle özetliyor:

"Ben diyorum ki, bu hareketler Osmanlı-Türk toplum çizgisi içerisindeki sınıfsal değişmelerin, yani yeni bir sınıfın ortaya çıkışının sonuçları değildir. Yönetici seçkinlerin kendi içlerindeki kavgadır. Amaç İmparatorluğu kurtarmaktır. Görünen amaç tabii, bu arada önemli ölçüde de post kavgası. Dolayısıyla hürriyet, bürokratların, yönetici seçkin sınıfın en önemli ögesini oluşturan padişahın yetkilerini sınırlama savaşıdır. Hürriyet böyle algılanmıştır. Yeni bir sınıf çıkıyor ki -burjuvazi veya işçi- hürriyet onun hürriyeti olsun ve İttihatçı iktidarı ele aldıktan sonra onunla bütünleşsin ve hürriyeti yaysın. Yok ki öyle bir tabanı. Kendisi için istiyor, alıyor ve çok da güzel kullanıyor. Meclislerin kapı gibi sık sık açılıp kapanmasının sebebi de bu. Abdülhamit'in kafası kızıyor, "Kapattım," diyor; İttihatçıların kafası kızıyor, "Kapattım," diyor. İki telgraf geliyor, Abdülhamit meclisi açıyor, yani çok gayri ciddi bir biçimde."<sup>34</sup>

Türkiye tarihini Bağımlılık Kuramı çerçevesinde yorumlamaya çalışan Çağlar Keyder, aslında hiç de Modernleşme Kuramı'nın söylediklerinden farklı olmayan bir biçimde,

34 Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976, s.130.

1908 Devrimi'ni gerçekleştirenleri 'toplumu yukarıdan de-  
ğiştirme' yanlısı 'modernleştirici seçkinler' olarak ele al-  
makta ve sorunsal 'devleti kurtarmak' -ya da başka bir de-  
yişle, devlet aygıtını modernleştirmek/batılılaştırmak- ola-  
rak tanımlamaktadır.<sup>35</sup> İttihadcıların nasıl bir süreç sonucu  
iktidara geldiklerini açıklamaktan *özellikle kaçınan* Keyder,  
basmakalıp anlatımlara dayanarak hiç de özgün olmayan şu  
'çözümleme'yi yapmaktadır:

"İttihat ve Terakki önderleri bürokrat olmalarına ve eği-  
timli ve aydın bir kadroyu temsil etmelerine karşın, birden-  
bire ele geçirdikleri iktidar için hazır değillerdi. Uygulaya-  
cakları özel bir program olmadığı gibi müşterilerinin hangi  
toplumsal gruptan olacağı da henüz kesinleşmemişti. Bu  
nedenle, olaylar karşısında epeyce hızlı bir değişme ve ev-  
rim gösterdiler. İktidara geldiklerinde esas çabaları devlet  
otoritesini güçlendirmeye yönelmişti. Bu kaygı, uyguladık-  
ları politikaların başlıca kaynağını oluşturdu. Fakat bu poli-  
tikaların formülasyonunu ideolojik bir tutarlılık değil, ısrar-  
larla üzerinde durulan hedef biçimlendiriyordu. Bu devleti  
kurtarma hedefini destekleyecek ideoloji ise İmparatorlu-  
ğun içinde bulunduğu maddi şartların etkileşiminden doğ-  
duğundan, önemli bir ölçüde tesadüfiydi. Nitekim 'devleti  
kurtarma' fikri 1908 ile 1918 arasında çeşitli birleştirici ide-  
olojilerin ardına gizlenmişti."<sup>36</sup>

Bağımlılık Kuramı çerçevesinde İttihat ve Terakki döne-  
mini inceleyen Doğu Ergil de Çağlar Keyder'in çözümleme-  
sini ondan on yıl kadar önce, neredeyse aynı terimlerle,  
yapmış ve aynı sonuçlara varmıştı:

"İlk başta, Genç Türkler'in, devletin temel yapısını de-  
ğiştirme gibi bir niyetleri yoktu. Onlar yalnızca, ülkenin mut-  
lak bir padişahın kişisel keyfi yerine yetenekli hükümetler

35 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, ss.108-109.

36 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.85.

tarafından yönetilmesini garanti altına alacak bir anayasanın yürürlüğe konmasını istiyorlardı.” “Hareketleri, millî bir ekonomi geliştirecek ve sonradan birleşecekleri millî bir burjuva sınıfı yaratacak radikal bir programı ancak devlet gücü kullanarak uygulayabileceklerini anladıklarında, bir seçkin devrimi [tepeden devrim] haline geldi.” “Felsefeleri ‘tepeden reform’ idi. Siyasal programları seçkinciydi ve geri kalmış bir İmparatorluğun modernleştirilmesini öncü bir kadronun ya da bir (orta) sınıfın gerçekleştirebileceğini düşünüyorlardı.”<sup>37</sup>

Ne Emre Kongar ne de Çağlar Keyder ve Doğu Ergil tarihçi olmadıkları için İttihad ve Terakki Cemiyeti üyelerinin hangi sınıftan geldiklerini, hangi amaç için çalıştıklarını, devleti yıkmak için nasıl propaganda yaptıklarını –ve en önemlisi, *bürokrat* olmadıklarını– bilmeyebilir ve kullandıkları genel kaynaklar bunlardan bahsetmeyebilir. Bu nedenle de, Kongar’ın, Keyder’in ve Ergil’in ‘çözümlemeleri’ eksik bilgilere dayanan gözden kaçmış birer hata olarak kabul edilebilir.

Ancak, bu dönemin daha etraflı tarihini bilmesi beklenen araştırmacılar da bazen 1908 Devrimi’nin niteliği üzerine çok sıradan hükümler vermekten kendilerini alıkoyamıyorlar. Örneğin Türkiye’deki siyasal partiler üzerine şimdiye kadarki en kapsamlı çalışmayı yapan Tarık Zafer Tunaya, “1906’da başlayan ve 1908’de patlak veren hareket[in], Rumeli’deki İkinci ve Üçüncü Ordular subayların[in] ve onlara katılmış olan sivil memurların ürünü’ olduğunu söyleyebilmektedir. Dahası, Tunaya’ya göre, “‘Kültürü zayıf, kini çok’ [İttihad ve Terakki kuşağı] Abdülhamit rejimini yıkmıştır. Yıktığının yerine ne koyacağını bilemeyen, *bugün*’le *yarın* arasındaki şoktan şaşalamış insanlar, geleceği yaratma

37 Doğu Ergil, “A Reassessment: The Young Turks, heir Politics and Anti-Colonial Struggle,” ss.34, 36 ve 48.



programına sahip değillerdi. Bu bilgisizliğe, devleti ve toplumu dışa bağlayan baskılar da eklenince, değişiklik, bir özlem olmaktan öteye gidememiş ve düzen, pek az rötüsla aynı kalmıştır.<sup>38</sup>

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 öncesi yurtdışı örgütlenmesini en ince ayrıntısına kadar inceleyen M. Şükrü Hanioglu da son derece ilginç bir şekilde, "Genç Türkler'in tek ortak noktası Abdülhamid'i devirmektir. Bu amaç gerçekleştirildikten sonra ne yapılacağına dair hiçbir kapsamlı programları yoktu" diyebilmektedir.<sup>39</sup>

Belki bu örnekler çoğaltılabilir. Burada vurgulamak istediğim nokta, yalnızca amatör tarihçilerin değil, akademik tarihçilerin de 1908 öncesi ve sonrası Türk toplumunu ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni incelerken, baskın ideolojiden ne denli etkilenmiş olduklarını göstermek.

Şimdi, daha fazla sözü uzatmadan, 1908 Devrimi'nin nasıl gerçekleştiğinin hikâyesini anlatmaya başlayabiliriz. Devrimi, Donald Quataert'in iki kısa makalesinde bahsettiği şekilde basit bir ekonomik bunalım ve arkasından gelen olaylar dizini olarak görmek çok kolaya kaçan bir yol olduğu için, aynı zamanda indirgemeci olan bu yaklaşımı benimsememe –her ne kadar Türk tarihi araştırmalarına yeni bir bakış açısı getiriyor gibi gözükse de– olanak yok.<sup>40</sup> 1908 Devrimi tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir olay. Bu hikâye bizi, Devrim'le doğrudan bağlantısı olan vergi ayaklanmalarının başladığı 1906 yılından 1908 yılı Aralık ayına –yani, Meclis-i Mebusan'ın açıldığı tarihe–

38 Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri," s.85 ve 88.

39 M. Şükrü Hanioglu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908," s.300.

40 Donald Quataert, "The 1908 Young Turk Revolution: Old and New Approaches," ss.22-29; ve *idem*, "The Economic Climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908," ss.D1147-D1161.

kadar getirecek. Bu da, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin son derece kapsamlı olarak 1909 yılından başlayarak siyasette, ekonomide ve toplumsal hayatta gerçekleştireceği düzenlemeleri ve değişiklikleri içermeyeceği anlamına geliyor. Devrim'in gerçekleşmesiyle herşey düzene girmiyor. Dolayısıyla, 1908'den 1918'e kadar –ve daha sonra– yeni rejimle eskisi arasındaki mücadelenin hikâyesi sonraki çalışmaların konusunu teşkil edeceğinden, şu anda bunlardan da söz edilmeyecek. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında çok kısa, ama içinde yaşayanlara çok uzun gelen, bu iki yılın olaylarına artık bakabiliriz.